

Öte yandan Hanefî fıkıh kitaplarında toprağın verimliliğini sağlayan su da öşrî ve harâcî şeklinde isimlendirilip bunun arazinin hukukî durumunu değiştirmedeki etkisi üzerinde durulmuş, suyun öşrî sayılmasında esas alınan temel kriter kişiler tarafından tasarruf altına alınıp alınmama şeklinde ifade edilmiştir. Ancak bu kriter öşrî sulara yeterince açıklık getirmeyeceği gibi -sadece yağmur suyunun ittifakla öşrî olduğu söylenebilmektedir- konuya ilişkin ifadeler dikkatle incelendiğinde suyun bütün arazilerin değil atıl ve sahipsiz olup mülkiyet veya kullanım hakkını kazanma amacıyla imar ve ıslah edilen arazinin öşrî veya harâcî sayılmasında etkili olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'ye göre ihyâ edilen toprak öşrî su ile sulanıyorsa öşrî, harâcî su ile sulanıyorsa harâcî arazidir; Ebû Hanîfe'nin de bu görüşte olduğu anlaşılmaktadır. Ebû Yûsuf'a göre ise ihyâ edilen toprak öşür topraklarına yakınsa öşrî, haraç topraklarına yakınsa harâcî arazidir.

Bu bilgiler, Hanefî mezhebine göre, daha önce haraç arazisi veya mîrî arazi statüsünde iken günümüzde -Türkiye ve Mısır gibi ülkelerde- fertlerin mülkü haline gelmiş topraklardan elde edilen ziraî ürünlerden öşür verilmesi gerekip gerekmediği sorusuna cevap aranırken bu toprakların özel mülkiyete konu olup olmaması kriterini esas almanın sağlıklı bir yol olmayacağına ortaya koymaktadır. Zira Hanefî fakihlerine göre haraç toprakları mülk arazidir; nitekim İbn Âbidîn, "Haraç toprakları olan Mısır, Suriye ve Irak arazisi mülk topraklardı" ifadesiyle bunu bir biçimde dile getirir. Haraç toprağını işleyen müslümanın buradan elde ettiği mahsul için öşür vermeyip sadece haracını ödeyeceği Hanefîler'in ittifakla kabul ettiği bir husustur. Yine özel mülk olmayan arazi de (meselâ vakıf toprakları) öşür toprağı olabilmektedir. İbn Nüceym, geride vâris bırakmadan ölen kimselerin harâcî arazileri zamanla beytûlmâle intikal edince artık bunlardan haraç vergisinin düşeceğini ve devlet tarafından şahıslara satılması halinde yeniden haraç koymanın mümkün olmadığını belirttiikten sonra toprağın malî mükellefiyetten (haraç veya öşür) muaf olamayacağını, Hassâf ve Kâsânî gibi fakihlere de gönderme yaparak bu durumda öşür ödenmesi gerektiğini kabul eder; bununla birlikte mevkuf (harâcî) statüsündeki Mısır arazisi hakkında kesin bir şey söyleyemeyeceğini, çünkü böyle bir yerin bir müslüman tarafından beytûlmâlden

satın alınması durumunda mahsulünden öşür vermesi gerektiği hususunda eski kaynaklarda bir nakil göremediğini ifade eder. Bu durumda günümüzde Türkiye topraklarının ürünlerinden Hanefîler'e göre de öşür verilmesi gerektiği sonucu fikhî açıdan şöyle temellendirilebilir: Bugün artık topraktan veya mahsulünden haraç vergisi alınmamaktadır. Hanefî fakihleri de hiçbir dönemde ve hiçbir yerde toprak ürünlerinin hem haraç hem öşürden muaf olduğunu söylememişler, aksine, "Toprak iki malî yükümlülüğünden birden muaf tutulamaz" demişlerdir. Yerin bitirdiği bütün ürünleri zekâta tâbi mal olarak gören ve fakirin ihtiyacını karşılamaya daha elverişli olacağı için para dışındaki malların zekâtının para olarak da verilebileceğini savunan bu mezhebin -zekâta tâbi mallar değerlendirilmesi çerçevesinde- 85 gr. altın veya karşılığı artıcı vasıfta malı olan kişiyi zekât mükellefi sayarken tonlarca ürün elde edilen zekâttan muaf tutması düşünülemez.

Bu bağlamda fıkıh eserlerinde tartışılan önemli bir konu, bir zimmînin öşür toprağı satın alması durumunda öşürle yükümlü olup olmayacağı meselesidir. Bu durumda Ebû Hanîfe'ye göre toprak haraç arazisine dönüşür ve zimmî mülkiyetine sahip olduğu sürece buradan haraç ödemekle yükümlü olur; toprak bir müslümanın mülkiyetine geçerse tekrar öşür arazisi haline gelir. Hz. Ömer'in Benî Tağlib hristiyan kabilesine uyguladığı vergilendirmeyi esas alan Ebû Yûsuf toprağın hukukî statüsünde değişiklik olmayacağı, ancak bundan iki kat öşür vergisi alınacağı kanaatindeydi. Muhammed'e göre de toprağın statüsü değişmez, fakat tek öşür vermesi gerekir. Ancak Ebû Yûsuf'a ve Muhammed'den gelen iki rivayetten birine göre zimmîden öşür adıyla alınan bu vergi zekâtın değil haracın sarf yerlerine harcanır.

"Gayri müslim tâcirlerden alınan bir tür gümrük vergisi" anlamındaki "uşûr" için fıkıh kitaplarında "uşr" kelimesinin mutlak biçimde veya "uşrû't-ticare" şeklinde kayıtlanarak kullanımı da yaygındır (bk. UŞÜR). Toprak ürünlerinden Osmanlı Devleti adına öşür veya âşâr ismiyle alınan verginin zekâtın toprak ürünleri kalemine ad olan öşürle ilgisi yoktur. Bu verginin yaygın adı böyle olsa da gerçekte haraç vergisi niteliğinde olduğu Ebüssuûd Efendi tarafından ifade edilmiş ve uygulamasıyla ilgili veriler ışığında mahiyet ve nisbeti bakımından öşürden farklı olduğu ortaya konmuştur (İA, IX, 485-488; DİA, XVI, 89-90).

BİBLİYOGRAFYA :

- Ebû Yûsuf, *Kitâbü'l-Harâc*, Kahire 1352, s. 25-26, 28-29, 30, 54-56, 74, 76, 77, 151, 152; Yahyâ b. Âdem, *Kitâbü'l-Harâc*, Kahire 1384/1964, s. 106, 107, 112-113, 121-127, 134-137, 140-142, 150-151, 156; Ebû Ubeyd Kâsim b. Sellâm, *Kitâbü'l-Envâl* (nşr. Muhammed İmâre), Beyrut-Kahire 1409/ 1989, s. 124-129, 634-643, 648-649, 654-656, 662, 667-668, 672, 674-679; Belâzûrî, *Fütûh* (Zekkâr), s. 18-22, 31, 34-36, 42, 76, 77, 83-85; Taberî, *Câmi'u'l-beyân* (Şâkir), XII, 156, 158-161, 168, 173; Cessâs, *Ahkkâmü'l-Kur'ân*, I, 235, 453; Mâverîdî, *el-Ahkkâmü's-sultânîyye*, Kahire 1393, s. 117-119, 137-139, 161; İbn Hazm, *el-Muḥallâ*, V, 256, 259, 260; Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, Haydarâbâd 1352, IV, 132; Serahsî, *el-Mebsût*, III, 3, 23, 162; Kâsânî, *Bedâ'î*, II, 53, 54, 55, 56, 57, 58, 59, 63, 64, 179, 181; Burhâneddin el-Merginânî, *el-Hidâye* (İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* içinde), V, 280; İbn Rüşd, *Bidâyetü'l-müctehid*, I, 272, 284-286; İbn Şâs, *İkḍü'l-cevâhîrî's-semîne* (nşr. M. Ebû'l-Ecfân - Abdülhafız Mansûr), Beyrut 1415/1995, I, 298-299; İbn Kudâme, *el-Muḡnî* (Herrâs), II, 690-692; Abdullah b. Mahmûd el-Mevsîlî, *el-İhtiyâr fî ta'îlî'l-Muḥtâr* (nşr. Mahmûd Ebû Dakika), Kahire 1370/1951, IV, 143; Bâbertî, *el-İnâye* (İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* içinde), II, 189; V, 217; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kadîr* (Bulak), II, 188, 195, 196, 199, 281; V, 216, 275, 279, 280, 286, 287; *Tecrid Tercemesi*, V, 83-85, 287; VII, 157-159; İbn Nüceym, *et-Tuhfetü'l-marḡûyye fî'l-arâzi'l-Mişriyye* (Resâ'ilü İbn Nüceym içinde, nşr. Halîl el-Meys), Beyrut 1400/1980, s. 50-64; İbn Âbidîn, *Reddü'l-muḥtâr*, II, 29, 79, 84, 184; III, 394; a.mlf., *Minḥatü'l-hâlik 'ale'l-Baḥrî'r-râ'ik* (İbn Nüceym, *el-Baḥrû'r-râ'ik* içinde), Kahire 1311, V, 114-115; M. Ma'rûf ed-Devâlibî, *el-Medḥal ilâ 'ilmi uşûl'l-fikh*, Dımaşk 1965, s. 158-159; M. Ziyâeddin er-Reyyis, *el-Harâc ve'n-nüzumü'l-mâliyye*, Kahire 1969, s. 104-105; Yûsuf el-Kardâvî, *Fikhü'z-zekât*, Beyrut 1389/1969, I, 340-419; İbrâhîm M. Ahmed Ali, *el-Mevâridü'l-mâliyye fî'l-İslâm*, Kahire 1972, s. 364-368; Muhammed Abdülcavâd Muhammed, *Milkiyyetü'l-arâzi fî'l-İslâm*, İskenderiye 1972, s. 79, 83, 97, 101, 105-106, 111-112, 126; M. Ebû Zehre, *İslâm Hukuku Metodolojisi: Fıkıh Uşûlü* (trc. Abdülkadir Şener), Ankara 1973, s. 197, 205, 385; Mustafa Fayda, *Hz. Ömer Zamanında Gayr-ı Müslimler*, Ankara 1979, s. 20, 26-29, 36; Hayreddin Karaman, "Toprak Mülkiyeti ve Öşür", *Diyanet Dergisi*, XV/1, Ankara 1976, s. 5-15; XV/2 (1976), s. 80-82; A. Grohmann, "Öşür", *İA*, IX, 482-485; "Zekât", *Mv.F*, XXIII, 278-292; "Uşr", a.e., XXX, 101-115; "Haraç", *DİA*, XVI, 89-90.

MEHMET ERKAL

Osmanlılar. Osmanlı toprak sisteminde hububat üretimi yapılan yerler genellikle mîrî arazi statüsünde olup timarlara bölünmüş durumdadır. Nazarî yaklaşımlara göre fiilî durumlara bakarak Ege adalarıyla birlikte Rumeli'nin harâcî, Anadolu'nun ise çoğunlukla öşrî topraklar olması gerektiği ileri sürülmüştür. Osmanlı toprak sisteminin teorik çerçevesini Şeyhülislâm Ebüssuûd Efendi oluşturmuş ve bunun esasî İslâm fetih hukukuna dayandırılmıştır. Buna göre haraç, fetih yoluyla ele

geçirilen topraklardan % 50'ye kadar alınabileceği bildirilen vergidir ve harâc-ı muvazzaf, harâc-ı mukâseme diye ikiye ayrılır. Bunlardan ilki toprak üzerinden makût olarak alınır. Osmanlı tatbikatında bunun çift akçesi, basma akçesi, kulluk akçesi, zemin resmi, Rumeli'nin birçok yerinde ispençe resmi, boyunduruk hakkı, ağalık hakkı adlı vergileri kapsadığı kabul edilir. Toprağını işleyen ve üretiminin sahibi olan köylü toprak kirasını veya vergisini öşür adı altında sipahiye öder. Bazı küçük tazminat ve vergilerle birlikte toplam mükellefiyet genellikle % 15'ten fazla olmaz. Harâc-ı mukâseme ise toprak ürünlerinden yerin durumuna göre "öşürden nısfâ kadar" (% 10-50) alınan vergidir. Öşür resm-i bağ ve bağçe, resm-i sebzevât gibi vergi türlerini ihtiva eder.

Umumiyetle öşür adı altında toplanan vergiler zirai vergilerdir ve böylece beşte birden (humus) onda bire (öşür) kadar değişen çeşitli oranlar ortaya çıkmaktadır. Bu vergiler tahıl ve bakilyatta mal olarak tahsil edilirdi. Lifli bitkiler, sebze ve meyveler, âdet-i ağnâm, resm-i kovan ve gümrük vergilerinde alacaklısına seçme hakkı tanınırdı. Vergilerin çoğunu buğday, arpa ve çavdardan alınan öşür ve sâlâriyye oluşturmaktaydı. Bunlardan başka meyve bahçelerinden alınan bahçe; kavun, karpuz ve hiyardan bostan; üzüm bağlarından bağ; çeşitli meyvelerden fevâkih; turfanda meyve ve sebzeden resm; baldan kovan; pamuktan penbe; ipek kozalarından harîr; şıradan şıra resimleri ile ekonomik değer taşıyan çeşitli bitkilerden alınan vergiler mevcuttu. Bunlar mahsul yetiştiği zaman ağırlık, adet veya alan üzerinden kanunlarla belirlenen miktar ve nisbetlere göre toplanırdı.

Osmanlı ülkesinde özellikle timar sistemi geçerli olduğu için sahiplerin mülkü olan öşür toprakların sayısı çok azdı. Timar sisteminde rakabe (soyut mülkiyet ve denetim hakkı) fetih esnasında müslümanlara vakfedilerek, mîrî arazi yani devlete ait toprak addedilerek hemen hemen bütün ülke topraklarına yaygınlaştırılmıştı. Bu idare tarzında çiftçiler devlete ait toprakların dâimî ve irsî kiracısı durumundaydı. Öşür adıyla her yıl üründen devlete bir pay toprak kirası (icâre) veya bir paylaşma haracı (harâc-ı mukâseme) olarak alınmaktaydı. Öşür oranı toprağın verimine, sulama şartlarına, ürün çeşitlerine, mahallî örf ve âdetlere göre büyük değişiklikler arz etmekte, bazan her kaza, hatta her köy için ayrı ayrı tayin edilmekteydi. Öşür toprak mahsullerinden vezir, kumandan ve

diğerlerine ayrılan pay olan sâlâriyye ile birlikte tahsil edilirdi.

Bu oranlar pek az istisna ile hemen her zaman onda biri aşmakta; sâlâriyye, sâlârlık, yemlik gibi adlarla anılan ve öşürün tamamlayıcısı denen ek yükümlülüklerle birlikte genellikle sekizde biri bulmaktadır. Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da uygulamış olan kanunlarında da öşürlerin miktar ve oranlarında farklar vardır ve bu farklılıkların sebepleri hakkında mâlûmat verilmektedir. Burada köylülerin yükümlü tutuldukları derbentlerde gelip geçenlere hizmette bulunmaları, hububat, pamuk, meyve, sebze gibi ürün farklılıkları ve köylülerin değişik dinlere mensup olmaları gibi sebepler belirtilir. Bazan aynı vergi içinde matrah menşeleri birbirinden farklı olan çeşitli vergilerin bir arada tahsil edilmesinden dolayı oranlar değişik olabilmekteydi. Osmanlılar da bu eski dönem uygulamalarını devam ettirmişti. Toprağın verimini dikkate aldıklarından bu durum nisbet farklılıklarının sebeplerinden bir başkasını ortaya çıkarmıştı. Osmanlı timar nizamında toprak mahsulleri vergilerinin büyük bir kısmının cibâyete hakkı, timarlı sipahilere askerî ve idarî vazifeleri mukabilinde dirlik (maaş) olarak tevzi edilmiş bulunuyordu.

Teorik olarak müslümanlardan alınan ve mülk topraklarının mahsullerinin zekâtını ifade eden öşür, Osmanlı uygulamasında özellikle Ebüssuûd Efendi'den sonra harâc-ı mukâseme vergisinin veya toprak kirasının alt dilimi şeklinde görülmüştür. Öşür ve sâlâriyye hububat istihsalinde bulunan bütün çiftçilerden alınırdı. Bu vergiler bir yandan timar kesimi içerisinde dirlik sahibinin gelirlerinin en önemli kısmını oluşturuyor, dolayısıyla eyalet ordularının masraflarını karşılıyor, bir yandan da mülk topraklardan ve padişah haslarından alındığı üzere devlet hazinesinin bir kaynağını ve vakıfların da en önemli gelirini teşkil ediyordu.

Hububat dışında dut, piring, kendir, ke-nevir, pamuk, susam, zeytin gibi lif ve yağ bitkilerinin üretiminden alınan öşür nisbetleri daha az tutulmuştur. Böylece bir bakıma üretim teşvik edilmiştir. Anadolu toprakları sulama imkânları olduğunda verimli topraklardı. Bu sebeple sunî sulama geliştirilmiş, sudan faydalanma durumu kurallara bağlanmıştı. Sulamayı kendi imkânlarıyla sağlayan çiftçiler veya bahçe sahipleri yarı öşür (% 5) ödüyordu. Bu tür topraklara "suğla" adı veriliyordu.

Timar yönteminin dünya ekonomisindeki değişikliklerden sonra gitgide zayıflamasıyla, devletin ve ücretli bir merkez ordu-sunun artan nakdî ihtiyaçlarını karşılamak üzere timarların geliri merkezî bütçeye aktarılacak üzere padişah veya vezir hasları haline sokulmuş, bu kabil hasların gelirinin, dolayısıyla öşürün cibâyeti işi iltizama verilmeye başlanmıştır. Mültezimler devlete ait olan vergiyi müzayede ile alır, mahsulün öşürünü adamları vasıtasıyla cibâyete ettikleri gibi ikinci birine de ihale edebilirlerdi. Böylece burada da bir iltizam hiyerarşisi ortaya çıkmıştı. XVII. yüzyıldan itibaren timar topraklarının iltizama verilme süreci içinde öşür de nakdileşmeye başlamış ve artık kelime çoğul şekliyle "âşâr / a'sâr" olarak kullanılmıştır.

Osmanlı ekonomisi gibi kapitalizm dışı ekonomilerdeki tarım en önemli sektör olduğundan Tanzimat dönemiyle başlayan yeni malî uygulamalarda âşâr bütçenin en önemli gelirlerinden biri olmuştur. Yine Osmanlı ekonomisi ve maliyesi büyük ölçüde tarım ve hayvancılığa dayandığı için mese-lâ Sultan Abdülaziz döneminin 1863-1864 yılına ait ilk bütçesinde âşâr ve ağnâm resimleri en kabarıp kalemleri meydana getiriyordu (Karal, VII, 230-231).

Osmanlı ekonomisinde âşâr oranlarında görülen farklılıkların mükelleflerin kanun önünde eşitsizliğinden çok mahallî geleneklerden, toprağın veriminden, sulususuz gibi tarım yöntemlerinden kaynaklandığı düşünülmeksizin Tanzimat döneminde bu vergi, mahsulün yetişmesi için üreticinin yaptığı masraflara da bakılmaksızın gayri saîfi hâsılât üzerinden tahsil edilmeye başlandı. Böylece âşâr, az masrafla işlenen arazide çalışanlarla masrafı çok olan toprakları işleyenlerin elde ettikleri saîfi gelire nazaran farklı nisbetlerde tahakkuk ediyordu. Bu durum vergilendirmenin temel ilkelerinden olan eşitlik kuralına uygun düşmemekteydi. Tanzimat'ın ilânından sonra bütün âşâr vergilerinin bu sebeple onda bire indirilmesi sonuçta hem köylüyü hem de devlet gelirlerini zora soktu.

Tanzimat'tan sonra âşâr vergisinin tahsili birçok aşamadan geçti. Öncelikle âşâr vergilerini ıslah etmek gerekçesiyle bu vergilerin büyük yolsuzluklara sebep olan eski cibâyete yöntemleri değiştirilmeye çalışıldı. Tahsilât işi kısa bir süre muhassıl denen resmî memurlar tarafından yapıldı. Muhassılların yetersizliği ve müteşebbis anlayışından çok memur zihniyetinin hâkim oluşu gibi sebepler yüzünden hazinenin büyük zararlara uğradığı ve köylü

için şikâyet konusu olan hususların bu yön-
temde de giderilmediği görüldü. Ayrıca
devletin peşin ödenecek nakit paraya şid-
detli ihtiyacı vardı. Bu sebeple birkaç yıllık
bir tecrübeden sonra tekrar iltizam yön-
temine dönüldü. Böylece Tanzimat'ın ilk
üç yılı hariç bütün dönem boyunca âşâr
vergilerinin iltizam yöntemiyle toplanması
sürdürüldü.

İltizam yönteminin sakıncalarını dikkate
alan devlet birkaç defa iltizam yerine il-
tizama devlet memurluğunu birleştiren
emanet yöntemini ikame etmek istedi
(1840-1843). Bundan sonra tekrar iltizama
dönülerek âşâr vergileri ikişer yıllık süre-
lerle maktû olarak ihale edildi (1843-1847).
Fakat iki yıllık kısa sürelerde kârlarını art-
tırmaktan başka bir şey düşünmeyen mül-
tezimlerin olumsuz davranışları ihale sü-
resinin daha uzun vadeli olmasını getirdi.
Sonuçta 1847-1853 yılları arasında tahmîs
yöntemi uygulandı; beş yıllık öşür bedeli
toplanıp beşe bölünerek halktan tahsiline
kalkışıldı. Uzun dönemin belirsizliği birçok
mültezimin iltizamlarını devretmesiyle so-
nuçlandı. Yine öşür elde edilen mahsul-
den alındığı için mahsul olmadığı veya kıt
olduğu yıllarda vergiyi ödemek köylüye bü-
yük külfet getirdi. Uygulamadaki başarı-
sızlıklar sebebiyle bu yöntemden de vaz-
geçildi.

1856'dan itibaren 1880'lere kadar hem
emanet hem iltizam usulü mahallî olarak
sürdürüldü. Zamanla her yöntemin sakın-
caları görüldüğünden her kasaba ve kö-
yün âşârının tahsili işini aynı köyün halkı
üzerine bırakmaya dayanan cibâyet yön-
temi denendi. Emanet yöntemi tatbik edil-
diğinde memurların ihmal ve yolsuzlukları
ile teşkilât noksanlığı yüzünden devlet ge-
lirinde hissedilir azalmalar meydana gel-
mekte, bu işin mültezimlere ihalesi duru-
munda ise halkın mültezimler tarafından
zulüm ve baskıya mâruz bırakılması gibi
sonuçlar ortaya çıkmaktaydı. Böylece dev-
let gelirlerinin önemli bir kısmını elde et-
miş olan mültezimler taşrada bir müte-
gallibe sınıfı haline geldi. Bu arada iltizam
işlerini ele geçiren bir kısım Galata ban-
kerlerinin etkisi daha fazla hissedilir oldu.
Tanzimat döneminde âşâra eklenen "me-
nâfi" hissesi"yle oluşan fon Ziraat Banka-
sı'nın kuruluş finansmanında kullanıldı.

Dış borçlar halindeki yabancı sermaye
yatırımlarının üçte iki gibi büyük bir bölü-
mü demiryolu şirketlerine yapılmıştı. Dev-
let yabancı sermaye şirketlerine demir-
yolu imtiyazı veriyor ve onlara her yıl kilo-
metre garantisi adı altında ek ödeme yap-

mayı taahhüt ediyordu. Bu garanti de-
miryolu geçen vilâyetlerin âşâr gelirleriy-
di. Düyûn-ı umûmiyye alacaklılar adına bu
yerlerin âşâr gelirlerini topluyordu.

Âşârın 1904-1905 yılı itibarıyla toprak
ürünlerinden sekizde bir veya % 12,5 ora-
nında alındığı bilinmektedir. Bu vergi de-
ğişik mahsuller için tütün öşrü, buğday
öşrü, harîr öşrü gibi isimler almıştı. Devlet
gelirlerinin yaklaşık dörtte birini teşkil eden
âşâr bütçenin en temel vergilerindendi.
Âşârın toplam bütçe gelirleri içindeki ye-
rine gelince, 1849-1850 malî yılı bütçesinde
âşârın payı % 22'dir. 1875-1876 bütçe-
sinde ise % 36,4 olarak tahmin edilmişti.
I. Meşrutiyet döneminde 1876-1877 büt-
çesinde bu pay % 33,7, 1898-1899 büt-
çesinde % 22,2, 1906-1907 bütçesinde %
19,9 olmuştu.

II. Meşrutiyet döneminde de âşâr ver-
gisi gerek bütçelerde gerekse toplam va-
sıtasız vergiler içinde en önemli paya sa-
hip olmayı sürdürdü. Dönem bütçelerinde
tahmin edilen âşâr miktarının toplam
bütçe gelirlerine oranı % 17,9 ile % 25,9
arasında, vasıtasız vergiler içindeki ora-
nı ise % 50 dolaylarında seyretmişti. Yine
âşârın toplam vergi tahsilâtı içindeki yeri
ortalama % 20 civarındaydı. Böyle olunca
devlet tarımı vergilendirmede titiz davra-
nıp bir taraftan farklı nizamnâmelerle ta-
hakkuk ve tahsilât dengesini korurken di-
ğer taraftan vergi tarhının zirâî faaliyet-
leri olumsuz etkilememesi için gayret gös-
termişti. Tanzimat'tan itibaren öşür tah-
silâtı toprak verimine ve üreticinin yaptı-
ğı üretim masraflarına göre farklılaştırıl-
madığı için vergi eşitliğine aykırıydı. Bu-
nu gidermek için 1914'te çıkarılan bir ka-
nun I. Dünya Savaşı'nın araya girmesiyle
uygulanamadı. Ancak âşâr idaresi devam-
lı bir sorun yumağı oluşturdu. Köylerin ve
tarımın geri kalmasında, çiftçinin tembel-
leşmesinde asıl sebep olarak gösterildi ve
ziraatın gelişmesi için en hızlı bir şekilde
lağvı teklif edildi. Verginin en büyük ek-
sikliği gayri sâfi gelir üzerinden alınması
olarak görülüyordu.

II. Meşrutiyet'in başlarında geçerli olan
nizamnâmeler 1321 r. (1905) ve 1325 r.
(1909-10) yılları âşâr nizamnâmeleridir. Son
nizamnâmeye, öşrün tarh ve tahsiline dair
mevcut kuralların esasları değiştirilme-
den yolsuzluk ve adaletsizlikleri giderecek
hükümlerle birlikte âşârın kesin ve iktisa-
dî bir arazi vergisine dönüşmesini sağla-
yacak uygulamalara dair özel maddeler ek-
lendi. Yine bu nizamnâmeye göre âşârın
tahsilinde ihale yöntemi kabul edilmekle

beraber tâlibî bulunmayan ve ihale mik-
tarı yeterli olmayan bölgelerin âşârı emane-
net yoluyla toplandı. Seferberlik dolayısıyla
emaneten idaresi veya ihalesi mümkün
olmayan bölgelerin âşârı bölge halkının
üzerine zimmet olarak kaydedildi. İlgili böl-
ge âşârının tahsilinde köy halkından 1911-
1914 yılları âşâr tahsilâtı ortalamasına %
10 eklenerek bedel talep edildi. Eylül ve
ekim tahsilâtı iki taksitte gerçekleştirilen
âşâr vergisi için zahireyi nakde çevireme-
yen çiftçilerden aynî olarak tahsilât yapıldı.

1909-1912 yıllarında tahsilât miktarla-
rının bütçelerde öngörülen vergi gelirleri-
nin üzerine çıkarak % 118,1 ile % 144,5
arasında seyretmesi bu yıllarda mahsul-
lün tahminlerin ötesinde verimli olduğu-
nu göstermektedir. Gerçekten 1896-1913
yılları arasında hem dış ticarete hem de
zirâî üretimde bir genişleme ve artış ol-
du. 1909-1910 yılında âşâr hâsılatı % 21,5
olarak gerçekleşti. 1918-1919 yılında bu
oran % 26,1'e yükseldi. Mahsuldeki veri-
min tahsilât rakamlarına ve dolayısıyla va-
ridata olumlu yansımaları gibi mahsuldeki
verimsizliğin ya da savaşlar gibi sebepler-
le tarımsal faaliyetlerin sekteye uğrama-
sının da tahsilâtı olumsuz etkilemesi ka-
çınılmazdı. 1914-1916 yıllarında tahsilât-
tın bütçelerde yer alan tahmini öşür ge-
lirlerine oranları % 50,4 ile % 84,2 oldu.
II. Meşrutiyet döneminin sonlarına doğ-
ru âşâr vergisi tahminleri ciddi bir azal-
ma gösterdi. Bu azalma bütçelerde yer
alan tahmini gelirlerle paralel tahsilât mik-
tarlarında da görülür. Savaşın olağan üs-
tû şartlarında tarım kesiminde çalışanla-
rın önemli bir kısmının silâh altında olu-
şu, dönem başında toplam tahsilât için-
de % 26,2 orana sahip öşür tahsilâtının
% 13,5'e gerilemesinde en önemli etken-
dir (Özgel, s. 114-115).

Maliye için büyük bir önem taşıyan âşâr
mültezimlerin yolsuzluklarına, ülkenin ta-
rım ekonomisi, sosyal yapısı üzerindeki
olumsuz etkilerine rağmen Cumhuriyet'e
kadar devam etti. Yeni yönetim, kuruluşu-
nun ilk yıllarında o zamanki devlet gelir-
lerinin üçte birine yakın bir kısmını sağla-
yan bu gelir kaynağını feda ederek 1925'te
Âşârın İlgası Yerine İkame Edilecek Mah-
sûlât-ı Arziyye Vergisi Hakkındaki Kanun
ile âşâr uygulamasını yürürlükten kaldırdı.

BİBLİYOGRAFYA :

Kânunnâme, Süleymaniye Ktp., Esad Efendi,
nr. 854, vr. 54^b-55^a; Süleyman Südf, *Defter-i Muk-
tesid*, İstanbul 1307, II, 52, 53, 55; Abdurrahman
Vefik, *Tekâlif Kavâidi*, İstanbul 1328, s. 40, 505-
569; Barkan, *Kanunlar*, s. 31, 79, 114-115, 234,
275; a.m.f., "Öşür", *İA*, IX, 485-488; Hediye Tun-
cer, *Osmanlı İmparatorluğunda Toprak Taksit-*

mi ve Aşar, Ankara 1948; Enver Ziya Karal, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1956, VII, 230-231; Lütfi Güçer, *XVI-XVII. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Hububat Meselesi ve Hububattan Alınan Vergiler*, İstanbul 1964, s. 55, 82; İliber Ortaylı, *İmparatorluğun En Uzun Yüzyılı*, Ankara 1987, s. 173; Abdülâtil Şener, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Vergi Sistemi*, İstanbul 1990, s. 131-139; Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Ankara 1994, s. 88; S. Kamil Akar, "Osmanlı Maliyesinde Bütçe Uygulaması", *Osmanlı*, Ankara 1999, III, 565-570; *İhsâiyyat-Maliye: Maliye İstatistikleri 1885-1909*, Ankara 2000, s. 77-78; Coşkun Çakır, *Tanzimat Dönemi Osmanlı Maliyesi*, İstanbul 2001, s. 51-52; Muharrem Öztel, *II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Maliyesi* (doktora tezi, 2007), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 114-115; Halil İnalıcık, "Osmanlılarda Raiyyet Rusumu", *TTK Belleten*, XXIII/92 (1959), s. 49-145.

AHMET TABAKOĞLU

ÖVÜNME

Övünme karşılığında kullanılan Arapça *fahr* ve aynı kökten türeyen *iftihâr* kelimeleri "bir kimsenin, mal ve mevki gibi kendi varlık bütünlüğünün dışındaki değerlere ve imkânlarla sahip olduğu için kendini övmesi" veya "kişinin kendisinde yahut ailesinde bulunan üstünlükler, şan ve şeref dolayısıyla övünmesi, böbürlenmesi" şeklinde tanımlanır (Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "fhr" md.; *Lisânü'l-'Arab*, "fhr" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "fhr" md.). Yine aynı kökten *tefâhür* "iki yahut daha çok kimsenin övünme yarışına girilmesi", *müfâhare* "bir kimsenin üstünlük ve meziyetlerini sıralayarak bunlarla başkasıyla üstünlük yarışı yapması" anlamına gelmektedir (*Kâmus Tercümesi*, "fhr" md.). **Temeddüh** ve **mübâhât** kelimeleri "övünme", **ihtiyâl** "kibirleşme, böbürlenme", **tebâhî** de "üstünlük yarışına girişme" mânasında kullanılmaktadır. Son kavramın geçtiği bir hadiste, "İnsanların mescidler konusunda birbirine karşı üstünlük yarışına girişmeleri (tebâhî) kıyamet alâmetlerindendir" buyrulmuştur (*Müsned*, III, 134, 145; Nesâî, "Mesâcid", 2; Ebû Dâvûd, "Şalât", 12).

Câhiliye ahlâkının en temel kavramlarından olan övünme Câhiliye edebiyatının başlıca konularındandır. Câhiz'e göre milletler arasında övünmeye en düşkün olanı Araplar'dır (Cevâd Ali, IV, 307). Câhiliye insanı ve özellikle Câhiliye şairi yiğitlik, mertlik, cömertlik ve zekâ gibi üstünlükleriyle, kendi kabilesinin asaleti, cömertliği ve cesareti, hatta saldırganlık ve kan dökücülüğüyle övünür, aynı şekilde başkalarını yermekten de büyük bir zevk alırdı (meselâ bk. Hüseyin b. Ahmed ez-Zevzenî, s. 115,

178; Cevâd Ali, IV, 291-299, 307-308; Han-nâ el-Fâhûrî, s. 9-22). Tekâsür sûresinin (âyet 1-2) yorumu münasebetiyle tefsirlerde bildirildiğine göre (meselâ bk. Şevkânî, V, 575-576) Câhiliye Arapları mal, evlât ve akrabalarının çokluğunu, soylarının asaletini şeref sebebi sayar ve buna öylesine önem verirlerdi ki mezarlıklara gider, ölmüş akrabalarının kabirlerini gösterir, onların çokluğuyla da övünürlerdi.

Kur'an-ı Kerim'de dört âyette fahr kökünden kelimeler geçmektedir. Bir âyette (el-Hadîd 57/20) dünya hayatının oyun, eğlence, gösteriş ve insanlar arasında bir övünme (tefâhür), mal ve evlâtta çokluk yarışından ibaret olduğu belirtilmektedir. Diğer bir âyette (Hûd 11/10), Allah'ın bazı sıkıntıları kendisinden uzaklaştırıp bir nimet tattırmasına bakarak bundan dolayı şımarıp kendini övmeye kalkışan tipler (fahûr) eleştirilir. Nisâ sûresinde (âyet 36), "Allah'a kulluk edin ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın" buyrulduktan sonra ana babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın ve uzak komşuya, yakın dostlara ve yollara iyilik edilmesi istenmekte; ardından Allah'ın kendini beğenen (muhtâl) ve övünüp böbürlenlen (fahûr) kimseleri sevmediği bildirilmekte; bu suretle insanın, sayılan iyilikleri kendi gururunun tatmini ve bir övünme aracı olarak yapmasının yanlışlığına işaret edilmektedir. Lokmân sûresinde de (âyet 18), "Şüphe yok ki Allah kendini beğenen ve övünüp böbürlenlen kimseleri sevmez" buyrulmakta, ardından kaçınılması gereken olumsuz davranışlardan örnekler verilmektedir. Bu örneklerin özellikle kendini beğenmişlerin başka insanları aşağılayıcı tutumlarından seçilmiş olması ve bunların Allah'ın sevgisinden mahrum kalacakları uyarısında bulunulması Kur'an'ın insan onuruna verdiği değeri göstermektedir.

Hadislerde övünmenin Câhiliye döneminden kalma kötü bir huy olduğuna dikkat çekilir. Bir hadiste insanları nesepleri dolayısıyla yermeye, yağmur yağsın diye yıldızlardan medet umma ve ölü için yüksek sesle ağlayıp ağıt yakma ile birlikte asaletiyle övünme de Câhiliye devrinden kalma âdetler olarak zikredilmiştir (*Müsned*, V, 342-344; Müslim, "Cenâ'iz", 29). İçkinin henüz yasaklanmadığı dönemde ensar ve muhacirler içki içip sarhoş olunca birbirlerine karşı üstünlük ve asaletleriyle övünme yarışına girmiş, sonunda tartışma kavga dönüşmüş ve bu olay üzerine içki içmeyi yasaklayan âyet inmiştir (*Müsned*, I, 181, 186). Hz. Peygamber'in eşlerinin de birbirlerine karşı övündüklerini anlatan ha-

disler vardır. Zeyneb bint Cahş, kendisinin nikâhının Allah tarafından semada kıyıldığı söyleyerek (el-Ahzâb 33/37) Hz. Peygamber'in diğer eşlerine karşı övünürdü (*Müsned*, III, 226; Buhârî, "Tevhîd", 22; "Tefsîr", 33/16). Diğer bir hadiste Hafsa'nın Safiyye'yi yahudi asıllı olduğunu söyleyerek üzdüğü, Resûl-i Ekrem'in Safiyye'ye bir peygamber sülâlesinden geldiğini ve peygamber eşi olduğunu, dolayısıyla Hafsa'nın kendisine karşı övünmekte haklı sayılmadığını hatırlatarak onu teselli ettiği, Hafsa'ya da, "Allah'tan kork" dediği anlatılır (*Müsned*, III, 26; Tirmizî, "Menâkıb", 63).

Hz. Peygamber, Câhiliye toplumunun bencillik ve asabiyet ruhundan kaynaklanan kötü geleneklerini ortadan kaldırma-ya büyük önem vermiş, atalarla övünmeyi yasaklamış (meselâ bk. *Müsned*, I, 301), Allah'ın Câhiliye döneminde olduğu gibi insanların birbirlerini aşağılamaları, atalarla övünmeleri âdetini ortadan kaldırdığını açıklamış ve, "İnsanlar arasında erdemli müminler de âsi günahkârlar da bulunabilir. Bütün insanlar Âdem'in çocuklarıdır; Âdem de topraktır" diyerek inanç ve yaşayış farklarının insanların var oluştaki eşitliklerini değiştirmeyeceğine işaret etmiş ve Allah katında insanların bu değerlerini korumalarının Câhiliye devrinden kalma övünme huyunu bırakmalarına bağlı olduğunu belirtmiştir (*Müsned*, II, 361, 524; Ebû Dâvûd, "Edeb", 111; Tirmizî, "Menâkıb", 74). "Birbirinize karşı alçak gönüllü olunuz, kimse kimseye karşı övünmesin" meâlindeki hadis (Müslim, "Cennet", 64; Ebû Dâvûd, "Edeb", 40) bu hususta takınılması gereken tutumun özlü bir ifadesidir.

Bazı hadislerden kişinin kendi peygamberiyle ve bazı olaylarla (Tirmizî, "Edeb", 40), kendi mesleğiyle (*Müsned*, III, 42, 96) iftihar etmesinin şöret elde etme amaç taşımaksızın (a.g.e., V, 234; Ebû Dâvûd, "Cihâd", 24) savaşta gösterdiği yararlılıklardan yahut yaptığı hayırlardan dolayı memnuniyet ifade etmesinin (*Müsned*, V, 445, 446) sakıncalı olmadığı anlaşılmaktadır. Hz. Yûsuf'un göreve liyakatini ifade etmek için Mısır kralına, "Beni ülkenin hazinelerine tayin et, çünkü ben -onları- çok iyi korurum ve bu işi bilirim" demesi de (Yûsuf 12/55) bu çerçevede değerlendirilmiştir (İbrâhîm b. Muhammed el-Beyhakî, s. 99). At saklamanın Allah yolunda olursa iyilik ve ecir, başkasına ihtiyaç duymamak için olursa koruyucu imkân, müslümanlara karşı gösteriş yapmak ve böbürlenmek için olursa günah sebebi sayılacağını bildiren hadis (*el-Muvaţta'*, "Cihâd",